



Objective Ideas and Metatemporal Forms¹

Ali Fathi Telgerd²

Mohammad Saeedi Mehr³

Ramazan Ali Falah Rafie⁴

Abstract

One of the key proponents of the Platonic Forms theory during the Islamic period was the distinguished philosopher Mir Damad. He sought to reconcile Platonic Forms with the philosophical foundations he developed, namely *huduth dahri* (metatemporal creation) and *al-qada' al-'ayni* (objective decree). This article revisits the concept of Platonic Forms within Mir Damad's "Yamani Wisdom" and explores how this theory fits into his broader intellectual framework. Mir Damad envisioned a cosmos consisting of three realms: *sarmad* (perpetuity), *dahr* (eternity), and *zaman* (time). Material entities, which exist within the sphere of time, are immutable in relation to the immaterial entities residing in the realm of *dahr*. In this sense, material and temporal entities maintain a fixed existence within *dahr*, and their being remains constant in relation to God. This existence of material phenomena in *dahr* forms the basis for what Mir Damad refers to as the "objective decree" (*al-qada' al-'ayni*), another of his unique philosophical contributions. For Mir Damad, material phenomena—though material in the dimension of time—possess a presential, unchanging existence before God

¹ . **Research Paper**, Received: 18/5/2025, Confirmed: 13/9/2025.

² . PhD Student in Islamic Philosophy, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. (fathitelgerd.ali@gmail.com).

³ . Professor of Philosophy, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. (saeedi@modares.ac.ir).

⁴ . Assistant Professor of Philosophy, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. (a.fallahrafie@gmail.com).

in the sphere of *dahr*. This mode of existence of temporal beings in *dahr* essentially mirrors the concept of Platonic Forms.

Keywords: Platonic Ideas, Mir Damad, Yamani Wisdom (*al-Hikma al-Yamaniyya*), Metatemporal Creation (*Huduth Dahri*), Objective Decree (*Qada' Ayni*).

Introduction

The theory of Platonic Ideas has had a profound impact on the history of philosophy. While Aristotle strongly opposed it, other prominent philosophers embraced it. The debate surrounding Platonic Ideas is partly due to Plato's fragmented and unsystematic presentation of the theory, which led later thinkers to offer varying interpretations, either supporting or rejecting the theory.

In the Islamic intellectual tradition, philosophers also engaged with Platonic Ideas, seeking to justify or reinterpret them. Some figures, like Ibn Sina, rejected the doctrine, while others, including Suhrawardi and Mulla Sadra, adopted it enthusiastically. Al-Farabi, a major Islamic philosopher, equated Platonic Ideas with divine intelligible forms (*al-Farabi*, 1986, p. 105). Ibn Sina viewed them as universal natures that exist independently of matter (*Ibn Sina*, 2008, p. 320). Suhrawardi saw them as the "lords of species" (*arbab al-anwa'*) governing material kinds (*Suhrawardi*, 2006, p. 453).

During the Safavid era in the Isfahan School of Philosophy, Platonic Ideas continued to be a key topic. Mir Damad, a leading philosopher of this time, sought to create a new intellectual system that integrated philosophical, mystical, theological, and Shiite teachings. His interpretation of Platonic Ideas was deeply embedded in his own philosophical framework. This study re-examines Mir Damad's approach to Platonic Forms.

To understand Mir Damad's reading of Platonic Ideas, we must first explore two key concepts in his philosophy: *huduth dahri* (metatemporal creation) and *al-qada' al-'ayni* (objective decree).

We begin with *huduth dahri*. Mir Damad's philosophy addresses the issue of *huduth* (origination), a long-debated topic in Islamic philosophy. Traditional Islamic theologians defined *huduth* as temporal creation (*huduth zamani*), where the world was once non-existent and then brought into being by God. Philosophers, on the other hand, explained *huduth* as essential creation (*huduth dhati*), where created entities, in their essence, are neither necessary beings nor non-beings.

Mir Damad, however, introduces a third concept: *huduth dahri* (eternal-temporal creation). For him, *huduth* does not simply refer to an existence that

follows non-existence in a temporal sense, but rather an existence that follows non-existence in a deeper, metaphysical sense. This concept of *huduth* requires a cosmological framework in which existence is divided into three realms: *sarmad*, *dahr*, and *zaman*.

1. No-Time (*sarmad*): The realm of God's existence and attributes, transcendent above all matter, time, and even the immaterial entities in *dahr*.
2. Meta-Time (*dahr*): The realm of immaterial beings, devoid of motion or time. This realm is where all temporal entities, though transient, exist in a fixed and immutable state relative to God.
3. Time (*zaman*): The realm of material and temporal entities, which exist with physical form, matter, and time.

These realms are hierarchically ordered: *sarmad* is ontologically superior to *dahr*, and *dahr* is superior to *zaman*.

Huduth dahri arises from this hierarchy: entities in lower realms, such as the material realm, are non-existent in higher realms like *dahr* and *sarmad*. Temporal entities, with their spatiotemporal properties, are non-existent in *dahr*, but they are fixed in their mode of existence within it. This type of existence, which follows non-existence, is *huduth dahri*.

The second concept in Mir Damad's philosophy is *al-qada' al-'ayni* (objective decree). Previous philosophers discussed the concept of divine decree (*qada'*), but Mir Damad introduces a distinction. He identifies two forms of decree: *qada' 'ilmi* (cognitive decree), which refers to God's knowledge of creation, and *qada' 'ayni* (objective decree), which refers to the actualization of creation in *dahr*. The existence of temporal entities in *dahr*, fixed and undifferentiated, is the very essence of *qada' 'ayni*.

This leads us back to Platonic Ideas. For Mir Damad, Platonic Forms are equivalent to the fixed existence of temporal entities in the realm of *dahr*—their *qada' 'ayni* existence.

Mir Damad aligns himself with Al-Farabi's view on Platonic Ideas, and he frequently cites Al-Farabi's writings as validation of his own interpretation. Additionally, Mir Damad draws on the book *Theologia* (often attributed to Aristotle) to support his views, quoting passages in *Al-Qabasat* as evidence for the truth of his claims.

Conclusion

As discussed, the concept of *huduth dahri* (eternal origination) is central to Mir Damad's thought. He uses this framework to interpret the Platonic Forms, aiming to integrate them into his broader intellectual system. The

fragmented and often ambiguous nature of Plato's original presentation allowed Mir Damad to offer his own unique interpretation, thereby reinforcing his own philosophical positions.

By analyzing the views of earlier philosophers on *huduth*, Mir Damad finds that neither *huduth zamani* (temporal creation) nor *huduth dhāti* (essential creation) fully captures the concept of origination. His cosmology, divided into the realms of *sarmad*, *dahr*, and *zaman*, allows him to introduce *huduth dahri*. In this system, all entities (*ma siwa*) are truly non-existent at the level of *sarmad*, the realm of God's manifestation, and are originated through *huduth dahri*. Material beings, however, exist in a stable form in *dahr*, and this stable existence is what Mir Damad identifies with the Platonic Forms.

References

- Ibn Sīnā (Avicenna) (2008). *Al-Ilāhiyyāt min Kitāb al-Shifā'*. Edited by Ḥasan Ḥasan-Zādeh Āmolī. Qom: Bustān-e Ketāb. (In Arabic)
- Mīr Dāmād (1988). *Al-Qabasāt*. Edited by Dr. Mahdī Muḥaqqiq. Tehran: University of Tehran Press. (In Arabic)
- Mīr Dāmād (2012). *Al-Ufuq al-Mubīn*. Edited and introduced by Ḥāmed Nājī Iṣfahānī. Tehran: Miras-e Maktoob. (In Arabic)
- Mullā Ṣadrā, Ṣadr al-Dīn Muḥammad al-Shīrāzī (2018). *Al-Ḥikmah al-Muta'āliyah fī al-Asfār al-Arba'ah al-'Aqliyyah* [The Transcendent Wisdom in the Four Intellectual Journeys], Vol. 2. Qom: Ṭalī'at al-Nūr. (In Arabic)
- Suhrawardī, Shihāb al-Dīn (2006). *Collected Works (Majmū'a-yi Muṣannafāt)*, Vol. 2. Edited by Henry Corbin. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Arabic)



دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی،

سال ششم، شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

صص ۱۰۳-۱۳۸

سوزان هاگ و نظریه دوره توجیه معرفتی^۱

مرتضی فتحی زاده^۲

چکیده

نظریه فاندهرنتیسم (مبنا-انسجام‌گرایی) سوزان هاگ، فیلسوف بریتانیایی-آمریکایی، کوششی نوآورانه در معرفت‌شناسی معاصر است که می‌خواهد از دوگانه‌های سنتی مانند مبناگرایی - انسجام‌گرایی، علل - دلایل و برون‌گرایی - درون‌گرایی فراتر رود. هاگ به‌جای فروکاستن توجیه به باورهای پایه خطاناپذیر یا به انسجام صرف باورها، الگوی جایگزینی پیشنهاد می‌کند که در آن توجیه معرفتی حاصل تعامل و هم‌افزایی شواهد تجربی، باورهای پیشین و میزان انسجام کل شبکه باورهاست. او مدعی است با بهره‌گیری از ویژگی‌های مثبت دو نظریه سنتی و به دور از کاستی‌های آنها ساختاری پویا و تدریجی برای توجیه ترسیم می‌کند که امکان تصحیح و بازنگری باورها را فراهم می‌سازد. با این همه، فاندهرنتیسم با چالش‌هایی همچون تردید در اصالت و استقلال، ناکامی در تبیین گذار از شواهد غیر-مفهومی به توجیه معرفتی، و ابهام در مدعای حقیقت‌نمایی آن روبه‌روست. این جستار با رویکردی تحلیلی و انتقادی به تبیین مؤلفه‌های اصلی فاندهرنتیسم و ارزیابی مهم‌ترین خرده‌گیری‌های وارد بر آن می‌پردازد.

^۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۶/۲۲؛ تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۱۱/۳۰.

^۲ دانشیار گروه فلسفه دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. (fathizadeh@khu.ac.ir).



کلیدواژگان: فاندهرنتیسم (مبنا- انسجام گرایی)، توجیه معرفتی، حقیقت‌نمایی، فراتوجیه، سوزان هاک.

۱. مقدمه

معرفت‌شناسی چنان شاخه‌ای از فلسفه، که به بررسی چیستی، امکان، قلمرو، منابع و مشروعیت معرفت می‌پردازد، همواره با این پرسش بنیادی در حوزه معرفت‌گزاره‌ای روبه‌رو بوده است که چگونه می‌توانیم باورهای خود را موجه کنیم. توجیه‌عاملی است که باور صادق را به معرفت تبدیل می‌کند. پاسخ ابتدایی و شهودی آن است که در صورت برخورداری از دلایل کافی برای باورهای مان می‌توانیم آن‌ها را موجه بدانیم. اما، این پاسخ ناگزیر پرسش مهم‌تری را پیش می‌کشد: آیا خودِ دلایل توجیه‌کننده یک باور نیز نیازمند توجیه‌اند؟ اگر برای هر باوری دلیلی خواسته شود، آنگاه آن دلیل نیز به دلیلی دیگر نیاز خواهد داشت و بدین‌سان زنجیره توجیه یا به تسلسلی بی‌فرجام می‌انجامد، یا به دوری منطقی گرفتار می‌شود، و یا به‌طور دل‌خواهی در جایی پایان می‌یابد. این بن‌بست نظری همان سه‌گانه اگریپا (Agrippa's Trilemma) است که سکستوس امپریکوس به آن اشاره کرده است. برای مواجهه با این مسأله، سه رویکرد اصلی در معرفت‌شناسی پیشنهاد شده است (Klein, 2008, p483).

۱.۱. مبناگرایی

مبناگرایی تمایز باورهای پایه ذاتاً موجه از باورهای غیرپایه به زنجیره یک‌سویه و خطی توجیه را در باورهای پایه پایان می‌دهد.

۱.۲. انسجام‌گرایی

انسجام‌گرایی با انکار تمایز باورهای پایه از غیرپایه و با تأکید بر روابط تبیینی و پشتیبانی دوسویه باورها در یک شبکه همبسته، تسلسل خطی را منتفی می‌بیند.

۱.۳. تسلسل‌گرایی

تسلسل گرایی زنجیره بی پایان توجه را دست کم به صورت بالقوه و نظری، نه در عمل، ممکن و حتی لازم می داند. این رویکرد با نفی پایان قطعی برای توجه می کوشد از جزم گرایی مبنای کلاسیک پرهیزد و معرفت انسانی را امری پویا، گشوده و همواره قابل بازنگری بداند. از این منظر، افزایش پی در پی دلایل نه نشانه ضعف، بلکه نشان دهنده ماهیت نقادانه معرفت است و کفایت توجه به بافت و زمینه بستگی دارد؛ چنان که در زندگی روزمره، یک یا دو دلیل برای باور به بارش باران کافی است، اما در یک بحث علمی، دلایل بسیار بیشتری لازم خواهد بود.

هر یک از این سه نظریه دردسرهای خاص خود را دارند. سوزان هاك به طور مستقیم به تسلسل گرایی نمی پردازد. از نظر او، مزیت مبنای گرایی در توجه به نقش تجربه فرد در توجه برخی باورها بدون اتکا به باورهای دیگر است، اما کاستی اصلی اش اتکای بیش از حد به داده های حسی و ناتوانی در تبیین این مسأله است که چگونه تجربه های حسی و ذهنی غیر مفهومی منطقاً می توانند باورهای مفهومی و گزاره ای را توجه کنند، بی آنکه به «افسانه داده» گرفتار شوند. در برابر، انسجام گرایی به رغم تأکید بر ویژگی شبکه ای توجه باورها و بی نیازی از تمایز باورهای پایه و غیر پایه، نقش توجه گر تجربه را نادیده می گیرد و در نتیجه ممکن است به پذیرش شبکه ای منسجم از باورها، اما ساختگی و بریده از واقعیت تن در دهد (Haack, 2002, p418).

سوزان هاك با هدف بازسازی معرفت شناسی و حل پاره ای دو گانه انگاری های به ظاهر سرسخت و آشتی ناپذیر، هم چون مبنای گرایی و انسجام گرایی کوشید چهارچوبی نو از آمیزش جنبه های مثبت این دو نظریه سنتی بسازد که از کاستی های شان برکنار باشد بی آنکه به هیچ یک از آنها فرو کاسته شود. او این راه حل میانه را تنها آمیزه ای ساده از دو دیدگاه نمی بیند، بلکه آن را نظریه ای جداگانه و برتر می انگارد که می تواند توجهی حقیقت نما برای باورهای تجربی به ارمغان آورد. این چارچوب نظری از یک سو مانند مبنای گرایی

تجربه گراست، زیرا می‌پذیرد که تجربه در توجیه باورهای تجربی نقش دارد؛ اما برخلاف آن، هیچ تمایزی میان یک طبقه ممتاز از باورهای پایه و طبقه‌ای دیگری از باورهای غیرپایه نمی‌گذارد. از سویی دیگر به انسجام‌گرایی می‌ماند، چون امکان پشتیبانی متقابل و فراگیر میان باورها را می‌پذیرد؛ اما برخلاف آن، از نقش تجربه‌های حسی و درون‌نگرانه در توجیه باورها چشم نمی‌پوشد. هاک (Haack, 2016, p159) می‌گوید اگرچه این دو نظریه رقیب که هر یک در پاسخ به مهم‌ترین نقدهای وارد شده از سوی دیگری از مدعاهای حداکثری اولیه خود عقب نشسته‌اند و تغییر تدریجی کرده و از طریق خوانش‌های معتدل‌تر تا حدی به یکدیگر نزدیک شده‌اند، هیچ‌یک از آنها نمی‌توانند به جایگاه میانی فاندهرنتیسم برسند، بی‌آنکه هویت مبناگرایانه یا انسجام‌گرایانه خود را از دست بدهند. از این روست که هواداران‌شان از هر دو سو، با مشاهده مشابهت میان فاندهرنتیسم با برخی از مدعاهای‌شان آماده‌اند که آن را در جبهه خود بپندارند؛ حال آنکه به واقع، این نظریه در هیچ‌یک از آن جبهه‌ها جای ندارد.

هاک زمینه‌های نظری دیدگاهش را نخستین‌بار در اواخر دهه ۱۹۷۰ و اوایل ۱۹۸۰ با نقد هم‌زمان مبناگرایی و انسجام‌گرایی، رد دوگانه‌انگاری مطلق میان این دو، تأکید بر نقش توأمان تجربه معرفتی و شبکه باورها در توجیه، و با بازتعریف مفهوم شواهد فراهم کرد و سرانجام در ۱۹۹۳ با نام‌گذاری و صورت‌بندی رسمی در کتاب شواهد و تحقیق: به‌سوی بازسازی در معرفت‌شناسی آن را پروراند. توجیه می‌تواند به معنای معرفت‌شناختی یا غیرمعرفت‌شناختی به کار رود؛ یکی به صدق و کذب باورها می‌نگرد، دیگری به ویژگی عملی، اخلاقی یا حزم‌اندیشانه آنها. افزون‌براین، باورها می‌توانند تجربی (پسینی) یا غیر-تجربی (پیشینی) باشند. نظریه هاک به توجیه معرفت‌شناختی باورهای تجربی می‌پردازد و

فاندهرنتيسم (Foundherentism) نام دارد؛ عنوانی برگرفته از نام‌های مبناگرایی و انسجام-گرایی که بیانگر سرشتی دورگه و گویای تأثیر بنیادین تجربه علی و نیز نقش منطقی شبکه همبسته باورها در توجیه معرفتی است.

۲. تبیین توجیه

هاك (Haack, 1993, p74) از همان آغاز آشکارا می‌گوید با نظریه‌های برون‌گرایانه توجیه (extrinsic / externalist theories) میانه‌ای ندارد و وعده می‌دهد که در فصل هفتم کتابش آنها را نقد کند، به‌ویژه نظریه اعتمادگرایی را که توجیه را تنها به اعتمادپذیری فرایندهای علی فرو می‌کاهد. توجیه از نگاه او دو بعد دارد: یکی علی (causal) که به چگونگی شکل‌گیری باور مربوط است. دیگری، ارزیابانه (evaluative) که با موجه بودن، خوبی یا بدی شواهد سروکار دارد. نظریه‌های طبیعت‌گرایانه صرف، بُعد ارزیابانه و منطقی را حذف می‌کنند و نظریه‌های عقل‌گرایانه محض، بُعد علی را نادیده می‌گیرند. او می‌گوید برای این که بفهمیم چرا یک باور موجه است و به چه دلیل حق داریم باور کنیم که یک گزاره تجربی راست است، به نظریه‌ای درباره توجیه تجربی نیازمندیم که به‌درستی این دو بعد را به هم پیوند بزند و بگوید چگونه تجربه حسی چونان رویدادی روانی و ذهنی غیرمفهومی می‌تواند از قلمرو علل به قلمرو دلایل همبسته و توجیه‌گر باورها راه یابد. بی‌گمان چنین نظریه‌ایی باید به دو شرط گردن نهد: یکی اینکه تجربه باید در توجیه باورها نقش داشته باشد؛ دیگر اینکه باورها باید بتوانند همدیگر را پشتیبانی کنند، بدون آنکه گرفتار دور باطل شوند. از این رو، او نظریه توجیه‌اش را بر دو برنهاد اصلی استوار می‌کند:

۱. «تجربه یک فرد در توجیه باورهای تجربی‌اش نقش دارد؛ اما نیازی نیست باورهای برآمده از تجربه، طبقه ویژه‌ای از باورها را بسازند که صرفاً با پشتیبانی تجربه و مستقل از باورهای دیگر توجیه شوند» (Haack, 1993, p15). بدین‌سان، هاك از مبناگرایی «نقش تجربه» را می‌گیرد، اما برخلاف آن، وجود باورهای پایه را نمی‌پذیرد.

۲. «توجیه صرفاً یک‌سویه نیست، بلکه شامل روابط گسترده پشیمانی چند سویه میان باورهای غیر متمایز است» (همانجا). او در اینجا نیز «روابط پشیمانی میان باورها» را از انسجام گرایی می‌گیرد، برخلاف آن، نقش تجربه را نادیده نمی‌انگارد.

سوزان هاک آگاه است که تأکیدش بر نقش بنیادین تجربه در توجیه باورها سرانجام او را نیز همچون مبناگرایان با چالش بی‌ربطی علل غیرمفهومی با توجیه یا به اصطلاح با دوگانه علل و دلایل روبه‌رو می‌سازد. او می‌پندارد نظریه دو رگه‌اش به‌خوبی از پس آن برمی‌آید؛ زیرا می‌تواند نشان دهد شواهد تجربی افزون بر نقش علی و روانی در شکل‌گیری باور می‌توانند از راه بازنمودهای مفهومی و گزاره‌ای خود به قلمرو دلایل پانهند و در توجیه باورها بازیگری کنند و نیز از همین راه می‌توانند شبکه باورهای منسجم را از خطر گسست از واقعیت برهانند و آن را به تجربه و سپس به جهان خارج پیوند دهند. به همین دلیل است که هاک توجیه را مفهومی دو بُعدی، علی و منطقی، و منبع اصلی و نهایی‌اش را شواهد (evidence) می‌بیند و از همان آغاز در برابر دیدگاه‌های برون‌گرایانه فاش می‌گوید که می‌خواهد تبیینی شواهدمحور (evidentialist) از توجیه معرفتی به دست دهد.

اگر هاک توجیه را چیزی جز ارزیابی کیفیت شواهد برای باورها نمی‌داند، پس نخست باید مفاهیم شواهد، باور، و نسبت علی-منطقی میان آن‌ها را به روشنی تحلیل کند تا راه برای تبیین و صورت‌بندی درست آن هموارتر گردد. او در آثارش به‌ویژه در فصل چهارم شواهد و پژوهش چنین می‌کند؛ اما با زبانی فنی و تا حدی دشوار.

۳. توجیه دو بخشی

یکی از اهداف اصلی هاک این است که هم نقش تجربه و علیت را در توجیه معرفتی حفظ کند و هم جایگاه ارزیابی عقلانی شواهد را. او برای این کار دو بخش از توجیه را از هم متمایز می‌کند:

۳,۱. بخش علی/توصیفی

این بخش دربارهٔ چگونگی پیدایش باورهاست، یعنی چه حالات ذهنی یا ادراکی ای به طور علی موجب شکل گیری یک باور در فاعل شناسنده شده‌اند.

۳,۲. بخش ارزشی/هنجاری

این بخش دربارهٔ ارزیابی حالات یا شواهد است؛ اینکه تا چه حد خوب، قابل قبول، یا از نظر معرفتی مناسب‌اند و بر این اساس، باور حاصل تا چه اندازه موجه است.

به نظر هاك، نادیده گرفتن این تمایز یا خلط این دو بخش با یکدیگر منشأ بسیاری از مناقشات در معرفت‌شناسی بوده است. فروکاستن توجیه به صرف روان‌شناسی شکل‌گیری باور، آن گونه که در برخی صورت‌های افراطی طبیعت‌گرایی دیده می‌شود، بخش هنجاری توجیه را حذف می‌کند؛ در برابر، تقلیل توجیه به منطق صوری انتزاعی و گسسته از تجربه، چنان که نزد عقل‌گرایان افراطی مشاهده می‌شود، نقش تجربه و علیّت را نادیده می‌گیرد.

هاك توضیح می‌دهد که نسبت درست میان این دو بخش تنها در پرتو جداسازی دو معنای متفاوت از «باور» قابل فهم است: باور چونان حالت (the state sense of belief) یا به اختصار باور حالتی (s-belief)، و باور چونان محتوا (the contentsenses of belief) یا باور محتوایی (c-belief) (Haack, 1993, p75). باور حالتی، ماهیتی غیرمفهومی دارد و به وضعیت ذهنی فاعل مربوط است، در حالی که باور محتوایی، مفهومی است و به محتوای گزاره‌ای باور تعلق دارد.

۴. باور حالتی

باور حالتی به بُعدی روان‌شناختی از باور اشاره دارد و ناظر به وضعیت ذهنی، روانی و کارکردی خاصی است که شخص در هنگام باور داشتن چیزی تجربه می‌کند. این برداشت از باور بر خود کنش باور داشتن متمرکز است، نه بر محتوای گزاره‌ای آن؛ برای نمونه، نوعی احساس اطمینان درونی، حالت ذهنی اعتماد، یا وضعیت اقناع روانی‌ای که فرد پیش از

صورت‌بندی زبانیِ باور تجربه می‌کند. ویژگی‌های باور حالتی عبارتند از:

۱. حالت ذهنی بودن: باور حالتی پدیده‌ای روان‌شناختی و جزئی از زندگی درونی فرد است. همانند حالت‌هایی چون درد، امید یا ترس. وجود آن وابسته به ذهنِ شخصِ باورکننده است و بدون فاعل شناسنده معنا ندارد.

۲. ماهیت علی و کارکردی داشتن: باور حالتی در شبکه علی ذهن و رفتار فرد جای می‌گیرد. از یک‌سو، به واسطه عللی خاص – مانند تجربه ادراکی (دیدن باران)، استدلال یا دریافت اطلاعات از منبعی معتبر – پدید می‌آید؛ و از سوی دیگر، خود می‌تواند علت رویدادهای بعدی شود، از جمله بروز رفتارها (بیرون رفتن با چتر)، شکل‌گیری باورهای جدید (باور به خیس شدن زمین)، یا پیدایش حالت‌های عاطفی (نگرانی از لغزندگی).

۳. درجه‌بندی‌پذیر و شخصی بودن: باور حالتی می‌تواند دارای شدت و ضعف باشد؛ فرد ممکن است چیزی را به‌نحوی ضعیف یا به‌گونه‌ای راسخ باور داشته باشد. از این رو، کیفیت تجربه این حالت در میان افراد مختلف و حتی در یک فرد در زمان‌های متفاوت تغییر می‌کند.

۴. غیرزبانی بودن: باور حالتی لزوماً در قالب کلمات یا گزاره‌های زبانی در ذهن حاضر نیست. از همین رو، موجوداتی چون حیوانات یا کودکان پیش‌ازبانی نیز می‌توانند حالت‌های باورگونه داشته باشند؛ برای مثال، حالتی شبیه باور به وجود غذا در مکانی خاص که به حرکت به سوی آن مکان می‌انجامد.

۵. پیش‌گزاره‌ای بودن: این نوع باور ناظر به خودِ فعلِ باور کردن است، نه به محتوای گزاره‌ایِ باور. به بیان دیگر، باور حالتی مقدم بر صورت‌بندی گزاره‌ای و زبانیِ باور قرار دارد.

این مفهوم از باور مبنای بسیاری از رویکردهای طبیعت‌گرایانه در معرفت‌شناسی شده است که می‌کوشند توجیه را نه صرفاً چونان رابطه‌ای انتزاعی میان گزاره‌ها، بلکه همچون ویژگی - ای از یک فرآیند شناختی عینی و قابل مطالعه در موجودات فیزیکی، از جمله انسان، تبیین

کنند. اما، هاک این صورت‌های افراطی طبیعت‌گرایی را نمی‌پذیرد و بر آن است که فروکاستن توجیه به توصیف علی فرایندهای شناختی، بُعد هنجاری و ارزیابانه آن را از میان می‌برد.

۵. باور محتوایی

به معنای قضیه یا گزاره باور شده است. از این رو، دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. گزاره‌ای است، چون محتوای باور را می‌توانیم در قالب یک جمله یا قضیه زبانی صورت‌بندی کنیم.
 ۲. ارزشی است، چون می‌توانیم آن را از لحاظ صدق و کذب، میزان توجیه و درجه انسجام با دیگر باورها ارزیابی کنیم.
 ۳. بین‌الذهانی است، چون محتوای آن فراتر از ذهن باورکننده است و می‌تواند به‌طور یکسان در اختیار فاعل‌های شناسای مختلف قرار گیرد.
 ۴. منطقی است، چون با دیگر گزاره‌ها در روابط استنتاجی، تبیینی یا پشتیبانانه قرار می‌گیرد.
- هاک (همانجا) به همین‌سان، شواهد حالتی (S-evidence) را از شواهد محتوایی (C-evidence) جدا می‌کند.

۶. شواهد حالتی

به حالت‌های غیرمفهومی ذهنی فرد، مانند باورها، ادراکات حسی (دیدن، شنیدن، لمس کردن و...)، درون‌نگری‌ها (احساس درد، اضطراب، تمرکز، شادی و...)، خاطرات (بازمانده-های تجربیات حسی یا درون‌نگری‌های گذشته)، اشاره دارد که در ایجاد، حفظ، تقویت یا تضعیف باور فرد نقش دارند. این حالت‌ها بیانگر وضعیت درونی فرد است، نه واقعیت‌های بیرونی به خودی خود. آنها رویدادها یا فرآیندهای روانی (پدیداری) اند که فرد به‌طور مستقیم آنها را در درون ذهن خود تجربه می‌کند، نه در جهان عینی خارج از ذهن؛ هرچند جنبه عصبی - فیزیکی نیز دارند که نشانه الگوی فعالیت مغز و سامانه‌های عصبی زیربنای

آنهاست. مهمترین ویژگی‌شان این است که در تاریخچه و شبکه علی باور نقش دارند؛ برای نمونه، ادراک دیدن ابر علت شکل‌گیری باور «امروز باران می‌آید» می‌شود؛ خاطره شکست گذشته علت تضعیف باور «من در این کار موفق می‌شوم» می‌شود؛ احساس اضطراب علت تقویت باور «چیز خطرناکی در شرف وقوع است» می‌شود. اگر حالتی، مانند یک خاطره، در ذهن فرد باشد که هیچ نقشی در شکل‌گیری یا حفظ یک باور خاص ندارد، جزو شواهد حالتی آن باور خاص به‌شمار نمی‌آید.

ویژگی دیگر شواهد حالتی این است که در سطحی پیش‌آزمایی و پیش‌آزمایش وجود دارند. آنها تجربیات خام، احساسات بی‌کلام و فرآیندهای عصبی‌اند که پیش از آنکه در قالب کلمات یا جملات (گزاره) بیان شوند، رخ می‌دهند؛ برای نمونه، شما وارد یک کافه می‌شوید. شواهد حالتی در اینجا مجموعه پیچیده‌ای از حس‌هاست که به شما هجوم می‌آورد: رایحه گرم قهوه، سردی هوای مطبوع، صدای همهمه مبهم، و سایه روشن‌های محیط. این تجربه، یک کل یکپارچه و غیرکلامی است. چند لحظه بعد است که ذهن شما این تجربه را به گزاره‌هایی مانند «اینجا بوی قهوه می‌آید» یا «کافه شلوغ است» تبدیل می‌کند. خود تجربه اولیه، پیش‌آزمایی است. همچنین، شواهد حالتی، دستکاری شده‌اند (gerrymandered) و ساختار منطقی منسجم ندارند. به گفته هاک «شواهد S مربوط به p برای A عبارت است از مجموعه‌ای دست‌کاری شده از حالت‌های A» (همان، ۷۹ص)؛ یعنی آن چیزهایی که در ذهن و تجربه‌مان باعث شده‌اند به p باور داشته باشیم، یک بسته طبیعی و آماده نیستند، بلکه ما آن‌ها را عمدتاً و به‌خاطر نقشی که در باور به p دارند، گزینش می‌کنیم و کنار هم می‌گذاریم. آنها ساختار و نظم منطقی ندارند، چون خودشان به صورت استدلال، دلیل منطقی، یا مجموعه گزاره‌ای منظم نیستند، مقدمه و نتیجه ندارند، به صدق و کذب متصف نمی‌شوند و با هم سازگاری یا ناسازگاری منطقی ندارند. گفتنی است برخی حالت‌ها هرچند بر باور اثر می‌گذارند، جزو شواهد به‌شمار نمی‌آیند، چون تنها واکنش

فرد به شواهد را تغییر می‌دهند؛ مانند ترس‌ها و امیال، تعصبات، مستی، وحشت، مصرف مواد، و فشارهای روانی که ذهنی و علی‌اند، اما ارزش معرفتی ندارند. نکته مهم این است که در این مرحله تنها می‌گوییم چه حالت‌هایی واقعاً در باور نقش دارند. ارزیابی خوب یا بد بودن شواهد در سطح دیگری انجام می‌گیرد. اگر بگوییم توجیه یک باور فقط به شواهد حالتی خود وابسته باشد، آنگاه باورهای نژادپرستانه، توطئه‌باورانه و خرافی فرد، که بر اساس شواهد ذهنی روانی (حالتی) شکل گرفته‌اند، همگی موجه خواهند بود. در این صورت، هیچ معیاری برای تمایز بین عقلانیت و توهم نخواهیم داشت و نمی‌توانیم باورها را نقد کنیم؛ زیرا شواهد ذهنی و روانی می‌تواند به گفته هاک (همانجا) دستکاری شده (gerrymandered) باشد، یعنی انتخابی، دلبخواهی، سلیقه‌ای یا جهت‌دار، و مشتی از احساسات، تصاویر ذهنی و خاطرات پراکنده بدون ساختار و روابط منطقی درونی، مانند تبیین، تأیید، و تناقض باشد. اگر ذهن انسان ذاتاً مستعد دستکاری و بی‌نظمی است، پس ما برای ارزیابی عقلانی باید از سطح شواهد حالتی خارج شویم و به سطح شواهد محتوایی پل بزنیم (همانجا).

۷. شواهد محتوایی

شواهد محتوایی شامل همه گزاره‌ها یا جملاتی است که فرد می‌تواند برای ارزیابی، دفاع، تأیید، تقویت، رد یا تضعیف یک باور خاص (P) ارائه دهد. به بیان دیگر، شواهد محتوایی همه شواهدی‌اند که محتوای گزاره‌ای دارند، می‌توانند در روابط منطقی و احتمالی وارد شوند، با گزاره‌های دیگر سازگار یا ناسازگار باشند و از این رو موضوع ارزیابی معرفتی قرار می‌گیرند. هاک تصریح می‌کند که توجیه، در مرحله ارزیابی، ناگزیر در قلمرو محتواهای گزاره‌ای رخ می‌دهد، زیرا تنها گزاره‌ها هستند که می‌توانند یکدیگر را تأیید یا تضعیف کنند، با هم سازگار یا ناسازگار باشند، و در یک روایت تبیینی منسجم قرار گیرند. شواهد محتوایی بر دو دسته‌اند:

۷،۱. شواهد محتوایی تجربی (experiential C-evidence)

آنها زیرمجموعه‌ای خاص و ممتاز از شواهد محتوایی کلی‌اند که صرفاً به توصیف و گزارش حالات ذهنی فرد باورنده می‌پردازند؛ مثلاً «به نظرم می‌رسد که چنین و چنان است» یا «حس فلان را دارم». آنها از آن‌رو که باز نمود مفهومی یا ترجمه گزاره‌ای همان شواهد حالتی (ادراکات حسی، حالات روانی یا تجربه‌های ذهنی و درونی)‌اند و تنها آنها را گزارش می‌کنند، خطاناپذیرند. آنها محتوا یا معنای حالت‌های ذهنی پیشاگزاره‌ای را در قالب جملات و گزاره‌هایی می‌ریزند که می‌توانند با یکدیگر ارتباط منطقی داشته باشند؛ یعنی می‌توانند یکدیگر را تأیید یا تضعیف کنند، با هم سازگار یا ناسازگار باشند و در کنار هم یک شبکه تبیینی منسجم بسازند. آنها از آن جهت که گزاره‌ای‌اند صدق پذیرند. همچنین، چون قالب زبانی دارند و به شکل جملات خبری بیان می‌شوند، دیگران می‌توانند آن‌ها را بفهمند، به نقد بکشند و درباره‌شان بحث کنند؛ برخلاف حالت‌های ذهنی خصوصی.

۷،۲. دلایل گزاره‌ای (C-reasons)

دیگر باورهای گزاره‌ای فرد که از طریق روابط مفهومی و استنتاجی تبیینی از P پشتیبانی می‌کنند. آنها ناظر به جهان خارج یا به حقایق کلی‌اند و به دلیل گزاره‌ای بودنشان ذاتاً خطاپذیرند؛ یعنی می‌توانند صادق یا کاذب باشند. نکته اساسی آن است که هرچند شواهد محتوایی در قالب گزاره‌ها صورت‌بندی می‌شوند، خاستگاه و اعتبار آن‌ها در نهایت به شواهد حالتی بازمی‌گردد و از آن‌ها مشروعیت می‌گیرند. هاک تأکید می‌کند که تنها آن دسته از گزاره‌ها می‌توانند به درستی شاهد محتوایی به شمار آیند که متناظر با حالت‌هایی باشند که واقعاً در فرایند شکل‌گیری باور نقشی علی دارد. از این‌رو، نمی‌توانیم هر گزاره دلخواه یا صرفاً قانع‌کننده‌ای را شاهد محتوایی بپنداریم؛ بلکه تنها گزاره‌هایی مجازند که بازتاب دهنده شواهد حالتی بالفعل فاعل شناسنده باشند. باری، شواهد حالتی را می‌توانیم مواد خام، ناهمگن و فاقد ساختار منطقی ذهنی بدانیم که در شکل‌گیری باور نقش علی دارند. شواهد

محتوایی نیز صورت‌بندی گزاره‌ای، منظم و قابل ارزیابی همان مواد خام‌اند که امکان بررسی روابط هنجاری مانند انسجام، تأیید و تضعیف را فراهم می‌کنند. هاک با این تمایز نشان می‌دهد که می‌توانیم یک نظریه توجیه دوبخشی داشته باشیم که هم از راه شواهد حالتی در تجربه و حالت‌های ذهنی ریشه بدواند (عنصر مبناگرایانه) و هم از راه شواهد محتوایی دارای ساختار منطقی و انسجام گزاره‌ای قابل دفاع باشد (عنصر انسجام گرایانه).

۸. تبیین فاندهرنتیسم

پس از فراهم شدن زمینه‌های مفهومی لازم، اکنون می‌توانیم به تبیین فاندهرنتیسم پردازیم که برای پاسخ‌گویی به دوگانه‌انگاری‌های رایج در معرفت‌شناسی معاصر، به‌ویژه تقابل مبناگرایی و انسجام‌گرایی، صورت‌بندی شده است. هاک در کتاب شواهد و تحقیق با تحلیل انتقادی این دو رویکرد آغاز می‌کند و نشان می‌دهد که هیچ‌یک به تنهایی نمی‌توانند تبیینی خرسندکننده از توجیه معرفتی به دست دهند. توجیه از نگاه هاک، نه یک رابطه ساده و خطی میان دلیل و باور، بلکه ساختاری پیچیده، چندلایه و پویاست که در آن هم تجربه ادراکی و هم شبکه باورهای پیشین نقشی اساسی دارند. مسأله محوری در این چارچوب، تبیین چگونگی گذار از روابط علی روان‌شناختی میان تجربه و باور، که در سطح توصیفی رخ می‌دهند، به روابط هنجاری و توجیه‌گر میان گزاره‌هاست. به نظر هاک، این گذار نه با فرض خطاناپذیری گزاره‌های پایه (چنان‌که مبناگرایی کلاسیک می‌پندارد) ممکن است، و نه صرفاً از طریق انسجام درونی شبکه باورها (آن‌گونه که انسجام‌گرایی ادعا می‌کند)، بلکه تنها از ره‌گذر تعامل دوسویه تجربه و باور قابل تبیین است. کلید این تبیین، جداسازی حالت از محتوا در باور و شواهد است. این کار به او امکان می‌دهد تا مفهوم توجیه را با روش تقریب‌های پیاپی (method of successive approximation) در سه گام به هم پیوسته صورت‌بندی کند. بدین‌سان که نخست تعریفی کلی از توجیه ارائه می‌دهد که بازتاب دهنده فهم شهودی و مشترک ما از آن است، هرچند پاره‌ای مفاهیم مهم آن هنوز ابهام دارند. در

تقریب دوم، با شفاف‌سازی تمایز میان شواهد حالتی و محتوایی، چارچوبی دقیق‌تر برای تحلیل توجیه فراهم می‌شود. سرانجام، در تقریب سوم، با افزودن معیارهای عینی برای ارزیابی شواهد، نظریه به کامل‌ترین و عملیاتی‌ترین صورت خود می‌رسد. انتخاب روش تقریب‌های پیاپی، به‌جای ارائه تعریفی یکباره، انتزاعی و دشوار از توجیه، بیانگر رویکرد پراگماتیستی هاک در معرفت‌شناسی است که هدفش همانا بر ساختن نظریه‌ای است که هم از جهت تحلیلی و فنی دقیق باشد و هم با شیوه واقعی داوری‌های معرفتی در زندگی روزمره سازگار باشد.

۸.۱. گام نخست: تعریف کلی و شهودی

هاک (Haack, 1993, p74) در نخستین صورت‌بندی توجیه به تعریف کلی و غیرفنی آن بسنده می‌کند: «شخص A در زمان t ، در باور به p ، بسته به این که شواهدش چقدر خوب است، بیشتر یا کمتر موجه است». این صورت‌بندی اولیه، چارچوبی عام و شهودی فراهم می‌کند که با فهم عرفی ما از توجیه سازگار است: هرچه شواهد در دسترس فرد بهتر باشد، باورش موجه‌تر خواهد بود. هاک در این مرحله عامدانه از ارائه تعریفی دقیق از مفاهیمی چون «شواهد» و «خوب بودن» پرهیز می‌کند و مشخص نمی‌سازد که شواهد از چه سنخ‌اند (گزاره‌ای یا غیر گزاره‌ای) یا معیار ارزیابی آن‌ها چیست. از این‌رو، در این تقریب، تجربه حسی یا شواهد حالتی نیز می‌توانند در توجیه نقش داشته باشند، حتی اگر هنوز به صورت مفهومی و گزاره‌ای صورت‌بندی نشده باشند. تجربه در این سطح نقشی پیشاتحلیلی و غیر-مفهومی دارد و هنوز روشن نیست که چگونه وارد قلمرو دلایل هنجاری می‌شود.

با وجود این ابهام، تعریف نخست از توجیه در بردارنده چند پیش‌فرض اساسی است:

۱. شخص محوری: توجیه به شخص نسبت داده می‌شود، نه به باور به‌طور مستقل؛
۲. زمان محوری: توجیه ایستا نیست و با تغییر زمان و شواهد دگرگون می‌شود؛

۳. درجه‌پذیری: توجیه امری طیفی (کمتر موجه، موجه، بیشتر موجه، و کاملاً موجه) است، نه دوارزشی (موجه/ناموجه).

۴. شواهد محوری آنچه در توجیه اهمیت دارد، شواهدی است که باورنده از آنها آگاه است. اگرچه این تقریب از نظر تحلیلی ناقص است، نقطه عزیمت ضروری نظریه هاک به‌شمار می‌آید.

۸,۲. گام دوم: گذار از شواهد حالتی به شواهد محتوایی

هاک در صورت‌بندی دوم، مفهوم «شواهد» را به‌طور دقیق‌تر و بدون ابهام به‌کار می‌برد و تصریح می‌کند که آنچه مستقیماً در توجیه معرفتی نقش دارد، نه حالت‌های روان‌شناختی، بلکه شواهد محتوایی است: «میزان توجیه یک شخص در باور به چیزی، به این بستگی دارد که شواهد C او چقدر خوب است».

در این مرحله، تجربه غیرمفهومی یا شواهد حالتی حذف نمی‌شود، بلکه با بازنمود مفهومی خود به قلمرو دلایل راه می‌یابد؛ برای نمونه، تجربه دیداری من از چیزی قرمز رنگ روی میز، در قالب گزاره‌ای صورت‌بندی می‌شود: «به نظر می‌رسد که چیزی قرمز روی میز است». در اینجا تجربه به خودی خود به باور تبدیل نشده، بلکه موضوع یک شاهد محتوایی قرار گرفته که بازنمود و تفسیر گزاره‌ای آن تجربه است. این شاهد، همراه با دیگر شواهد محتوایی و دلایل در دسترس، زمینه را برای شکل‌گیری باور «چیزی قرمز روی میز است» فراهم می‌کند. بدین سان، هاک پلی مفهومی میان شواهد حالتی و محتوایی می‌سازد که گذار از تبیین روان‌شناختی شکل‌گیری باور به تبیین معرفت‌شناختی توجیه را ممکن می‌کند.

۸,۳. گام سوم: معیارهای ارزیابی خوب بودن شواهد

هاک در تقریب سوم و نهایی، تعبیر مبهم «خوب بودن شواهد» را با سه معیار مکمل و مشخص روشن می‌کند که امکان ارزیابی دقیق قوت شواهد محتوایی و درجه توجیه باور را فراهم می‌آورند (همان، ص ۲۱۶):

۸,۳۱. پشتیبانی‌کنندگی (Supportiveness)

شواهدی از درجه پشتیبانی‌کنندگی بیشتری برخوردارند که تبیین‌های رقیب را مؤثرتر کنار بزنند، فضای کمتری برای تردید برجا گذارند و بدین‌سان، احتمال صدق گزاره پشتیبانی شده را افزایش می‌دهند.

۸،۳۲. امنیت مستقل (Independent Security)

شواهد باید خود از توجیهی مستقل برخوردار باشند و در توجیه خویش به همان باوری که قرار است موجه سازند متکی نباشند؛ و گرنه، دور معرفتی پدید می‌آید و ارزش توجیهی شواهد مخدوش می‌شود.

۸،۳۳. جامعیت (Comprehensiveness)

هرچه دامنه شواهد مرتبط با گزاره مورد نظر گسترده‌تر، کامل‌تر و به‌هم‌پیوسته‌تر باشد، توجیه حاصل قوی‌تر و جامع‌تر خواهد بود.

۹. صورت‌بندی نهایی توجیه

هاک (Haack, 1993, p86) در جمع‌بندی نهایی نظریه خود، توجیه را چنین صورت‌بندی می‌کند: «شخص A در باور به p، هرچه از شواهد مفهومی مستقیم پشتیبانی‌کننده‌تر، امن‌تر و جامع‌تر برخوردار باشد، موجه‌تر است». بر اساس این صورت‌بندی، توجیه امری درجه‌بندی‌پذیر و حاصل تعامل سه‌گانه پشتیبانی، امنیت مستقل دلایل و جامعیت شواهد است که همگی در قلمرو مفهومی و شبکه‌ای باورها تحقق می‌یابد؛ اما از آنجا که این شبکه باورها از تجربه گسسته نیست و عمیقاً در آن ریشه دارد، بنابراین، توجیه نه به تجربه حسی صرف فروکاستنی است و نه تنها به انسجام درون‌باوری، بلکه نتیجه تلفیق این دو در چارچوبی واحد است که هاک آن را «فاندهرنتیسم» می‌نامد.

۱۰. تمثیل جدول کلمات متقاطع

سوزان هاک (Haack, 1993, p84) برای تبیین تمایز و شیوه کارکرد نظریه فاندهرنتیسم از استعاره مشهور جدول کلمات متقاطع بهره می‌گیرد و بر این نکته تأکید می‌کند که ساختار و فرایند توجیه باورها نه به الگوی هرمی مبنایگرایانه شباهت دارد و نه به الگوی شبکه‌ای

انسجام-گرایانه، بلکه بیش از هر چیز به فرایند تکمیل یک جدول کلمات متقاطع نزدیک است. در این تمثیل، هر مدخل یا خانه خالی جدول معادل یک باور گزاره‌ای منفرد است که نیازمند توجیه است و مدخل‌های از پیش پُر شده نمایان‌گر باورهای اند که بالفعل از درجه‌ای از توجیه برخوردارند و می‌توانند چونان دلایل برای باورهای جدید عمل کنند. تقاطع مدخل‌ها بیان‌گر روابط استنتاجی و تبیینی میان باورهاست که از طریق آن‌ها پشتیبانی متقابل و انسجام درونی شبکه باورها شکل می‌گیرد. سرخ‌های جدول معادل شواهد تجربی‌اند که از جهان خارج به دست می‌آیند و شامل داده‌های حسی و درون‌نگرانه‌اند که پیوند علی با واقعیت برقرار می‌کنند و منبع ارتباط با جهان خارج‌اند. این مؤلفه، بعد مبناگرایانه نظریه را بازتاب می‌دهد و بر ضرورت اتکای توجیه به تجربه تأکید می‌کند. در نهایت، بازبینی و تصحیح مدخل‌ها به اصلاح باورها در پرتو شواهد جدید می‌ماند و بیانگر خطاپذیری باورها و امکان بازنگری در هر جزء از شبکه معرفتی است.

۱۱. چگونگی عملکرد این استعاره در توجیه باورها

حل جدول کلمات متقاطع با سرخ‌ها آغاز می‌شود که از بیرون جدول و از سوی طراح آن می‌آیند و در تمثیل هاک، معادل داده‌های حسی و شواهد تجربی‌اند. این سرخ‌ها منبعی نسبتاً عینی‌تر برای توجیه فراهم می‌کنند، اما خودشان نیز خطاپذیرند؛ زیرا ممکن است گمراه کننده باشند یا به درستی فهم و تفسیر نشوند. هر خانه جدول که متناظر با یک باور گزاره‌ای است، هم‌زمان با اتکا به سرخ مربوطه و با در نظر گرفتن خانه‌های متقاطع از پیش پُر شده، تکمیل می‌شود. این فرآیند نشان می‌دهد که توجیه یک باور نه صرفاً بر شواهد تجربی متکی است و نه تنها بر انسجام درونی شبکه باورها، بلکه نتیجه تعامل دوسویه میان تجربه و شبکه باورهاست. هرچه خانه‌ای با خانه‌های متقاطع خود سازگارتر باشد، درجه توجیه آن افزایش می‌یابد و در صورت بروز ناسازگاری، نیازمند بازبینی و اصلاح است. این ویژگی، بعد انسجام‌گرایانه نظریه فاندهرنتیسم را بازنمایی می‌کند.

فرایند تکمیل جدول به صورت تدریجی و گام به گام پیش می‌رود. اگر در مراحل بعدی روشن شود که خانه‌ای با خانه‌های جدید ناسازگار است، باید حذف یا اصلاح شود. این ویژگی بیانگر اصل خطاپذیری و امکان تجدیدنظر در باورهاست، حتی در مورد باورهایی که پیش‌تر موجه به نظر می‌رسیده‌اند. هنگامی که جدول تکمیل می‌شود، همه خانه‌ها هم با سرنخ‌ها سازگارند و هم با یکدیگر هماهنگی دارند. این وضعیت، متناظر با دستگاهی از باورهای به‌خوبی موجه است که هم از پایداری تجربی برخوردارند و هم از انسجام درونی. این استعاره نشان می‌دهد که توجیه فرآیندی پویا، درجه‌ای و بازنگرپذیر است؛ به گونه‌ای که هیچ باوری، حتی باورهای به‌خوبی موجه، از امکان اصلاح یا کنار گذاشته شدن مصون نیست. افزون بر این، برخلاف انسجام‌گرایی محض، این الگو یک نظام بسته ارائه می‌دهد، زیرا سرنخ‌های تجربی به مثابه محدودیت‌های بیرونی عمل می‌کنند و مانع از پذیرش هر مجموعه صرفاً منسجم اما نامرتبط با واقعیت می‌شوند. بدین‌سان، تمثیل جدول کلمات متقاطع افزون بر این که تعامل تجربه و انسجام را در توجیه باورها روشن می‌سازد، معیارهای هاک برای خوبی توجیه، شامل پشتیبانی‌کنندگی، امنیت مستقل و جامعیت، را نیز بازتاب می‌دهد. این استعاره نشان می‌دهد که قوت توجیه یک باور، تابع جایگاه آن در شبکه‌ای از باورهای متقاطع است که هم به‌طور منسجم با یکدیگر مرتبطند و هم به واسطه شواهد تجربی، به جهان خارج مهار شده‌اند.

۱۲. لنگراندازی تجربی و یکپارچگی تبیینی

پذیرش هم‌زمان نقش ورودی تجربی و پشتیبانی متقابل باورها در توجیه، زیربنای دو مفهوم کلیدی در نظریه هاک را می‌سازد: «لنگراندازی تجربی» (experiential anchoring) و «یکپارچگی تبیینی» (explanatory integration). هاک استدلال می‌کند که هر باور تجربی موجه باید به نحوی در تجربه لنگر انداخته باشد. این دیدگاه هم در برابر مبناگرایی است که باورهای حسی پایه را مستقل از دیگر باورها موجه می‌داند و هم در برابر انسجام‌گرایی

که تجربه را به کلی درون شبکه باورها حل می کنند. از این رو، تجربه آخرین مرجع توجیه تجربی است، هرچند هرگز به تنهایی و بدون میانجی شبکه باورها عمل نمی کند. بدین سان، فاندهرنتیسم از یک سو، همانند مبنائگرایی در تجربه ریشه دارد، و از سوی دیگر، همانند انسجام گرایی، توجیه را فرایندی شبکه ای، دوسویه و غیرخطی می فهمد. این تلفیق، تمایل هاک به ایجاد چارچوبی میانه و پویا را آشکار می سازد که هم ضرورت تجربه و هم نقش شبکه باورها را در توجیه همزمان لحاظ می کند. مفهوم یکپارچگی تبیینی نیز صورت پالایش یافته ای از دو مفهوم محوری در مبنائگرایی و انسجام گرایی است. هاک از مبنائگرایی مفهوم «استنتاج به بهترین تبیین» و از انسجام گرایی مفهوم «انسجام تبیینی» را وام می گیرد و آن ها را در الگویی تلفیقی خویش بازسازی می کند. به دیده او، یکپارچگی تبیینی نه بر استنتاج های صرفاً قیاسی، بلکه بر نوعی تقویت متقابل میان شواهد و گزاره p استوار است؛ به گونه ای که هرچه شواهد فضای کمتری برای تبیین های بدیل باقی بگذارند، باور به p موجه تر می شود. در این فرایند، باورها توضیح می دهند که چرا تجربه می تواند شواهد مناسبی برای آن ها فراهم آورد، و تجربه نیز می گوید چرا آن باورها شایسته پذیرش اند. این تعامل پویا، نحوه پیوند تجربه و انسجام درونی شبکه باورها را در توجیه معرفتی آشکار می سازد و نشان می دهد که در فاندهرنتیسم، توجیه نه به تجربه فروکاستنی است و نه به انسجام صرف، بلکه حاصل هم کنشی این دو در یک ساختار تبیینی واحد است.

ویژگی مهم دیگر الگوی هاک، پذیرش نوعی عینیت نسبی است. شواهد تجربی، همانند سرنخ های جدول کلمات متقاطع، بازتاب دهنده واقعیت هایی مستقل از فاعل شناسا هستند؛ هرچند تفسیر آن ها همواره از شبکه باورهای پیشین تأثیر می پذیرد. بدین سان، هاک نشان می دهد که توجیه معرفتی واجد هر دو بُعد تجربی و منطقی است: از یک سو، باورها به واسطه تجربه با جهان خارج پیوند می خورند، و از سوی دیگر، از طریق روابط تبیینی و انسجامی درون شبکه باورها ارزیابی می شوند. نظریه تلفیقی او با حفظ این دو بُعد، تصویری متوازن

از عینیت معرفتی ارائه می‌دهد که نه به ذهن‌گرایی فروکاسته می‌شود و نه به عینیت خام و دست‌نیافتنی.

۱۳. توجیه کامل

دو مفهوم لنگراندازی تجربی و یکپارچگی تبیینی، شالوده تبیین هاک از توجیه کامل را می‌سازند. هاک میان دو کاربرد از این مفهوم تمایز می‌گذارد: توجیه کامل در معنای عملی و روزمره، و توجیه کامل در معنای فلسفی. در کاربرد روزمره، توجیه کامل به این معناست که شواهد موجود، در یک بافت معین و برای اهداف معمول عملی، به اندازه کافی خوب باشند. از این رو، این نوع توجیه دارای ماهیتی زمینه‌مند است و همواره به مقتضیات موقعیت بستگی دارد. در کاربرد فلسفی، توجیه کامل به وضعیتی آرمانی اشاره دارد که در آن شواهد و دلایل، از حیث پشتیبانی، امنیت و جامعیت، در بیشترین حد خود قرار دارند و باور مورد نظر، همراه با همه گزاره‌های مرتبط، به‌طور بهینه و نظام‌مند توسط تجربه پشتیبانی می‌شود (Haack, 1993, p88). با این همه، از آن‌جا که توجیه در فاندهرنتیسم امری درجه‌ای و دارای مراتب است، «کامل بودن» به معنای دستیابی به بالاترین حد این طیف است، نه رسیدن به یقینی مصون از بازنگری. هرچند ممکن است هرگز به توجیه کامل دست نیابیم، می‌توانیم به‌طور معقول و تدریجی به‌سوی آن حرکت کنیم. از این رو، درجه‌بندی توجیه واقعیتی انکارناپذیر در معرفت‌شناسی هاک است، در حالی که «کامل بودن» نقشی هنجاری و آرمانی دارد و معیاری برای سنجش پیشرفت توجیه، نه نقطه‌ای پایان‌یافته و قطعی، به‌شمار می‌آید.

۱۴. فراتوجیه و حقیقت‌نمایی

فراتوجیه (ratification) به سطحی بالاتر از ارزیابی معرفتی اشاره دارد که در آن نه درباره یک باور خاص، بلکه درباره خود نظریه توجیه دآوری می‌شود. پرسش محوری در این سطح آن است که چرا و بر چه اساسی روش‌ها یا سازوکارهایی که برای توجیه باورها به کار

می‌بریم، مانند شواهد تجربی، انسجام تبیینی و ارزیابی شبکه‌ای باورها، اصولاً می‌توانند معیارهای معتبر و معقولی برای موجه‌سازی باورها به‌شمار آیند و چه نسبتی با صدق دارند؟ هاک، مانند دیگر معرفت‌شناسان به فراتوجیه اهمیت می‌دهد و تأکید می‌کند که هر نظریه‌ای درباره توجیه باید خود در معرض ارزیابی قرار گیرد؛ بدین معنا که باید بتوانیم بررسی کنیم آیا آن نظریه قابل اعتماد است و ما را به حقیقت، یعنی باورهای صادق، نزدیک می‌کند یا نه. دفاع او از معیارهای توجیه نظریه‌اش حداقلی است و به‌جای تضمین صدق یا نفی خطاپذیری، بر مدعای «حقیقت‌نمایی معقول» تأکید می‌کند و می‌گوید این معیارها، هرچند خطاپذیر و بازنگرپذیرند، به‌طور کلی ما را به‌سوی باورهای صادق‌تر هدایت می‌کنند. از این‌رو، در فاندهرنتیسم، فراتوجیه نه بنیان یقینی برای معرفت فراهم می‌آورد و نه ما را به دور یا نسبی‌گرایی می‌کشاند، بلکه چارچوبی واقع‌بینانه ارائه می‌دهد که از عقلانیت معرفتی در برابر شکاکیت پشتیبانی می‌کند و امکان دفاع منطقی و متعادل از روش‌ها و معیارهای توجیه را فراهم می‌آورد.

یک نظریه توجیه، از نگاه هاک، می‌تواند به دو شیوه ناکام بماند: نخست، اگر با داوری‌های عقل سلیم و پیشاتحلیلی ما درباره این که چه چیزی موجه است ناسازگار باشد؛ و دوم، اگر نتواند نشان دهد که میان موجه بودن یک باور و صدق آن پیوند معناداری برقرار است. از این‌رو، بحث فراتوجیه ناظر به ارزیابی همین پیوند است: این که آیا و چگونه یک نظریه توجیه می‌تواند توضیح دهد که چرا باورهای موجه به‌طور قابل اتکا به حقیقت نزدیک‌ترند. به بیان دیگر، فراتوجیه به سنجش نسبت میان توجیه و صدق در سطحی بالاتر از خودِ نظریه توجیه می‌پردازد و ارزیابی عقلانی روش‌ها و معیارهای توجیه را امکان‌پذیر می‌کند.

ممکن است کسانی، مانند نسبی‌گرایان یا شکاکان، بپندارند که کوشش برای فراتوجیه بیهوده است، زیرا هیچ معیار عینی یا جهان‌شمولی برای شناخت حقیقت وجود ندارد و امکان ندارد میان به‌کارگیری معیارهای توجیه و دلالت آنها بر صدق پیوند استواری برقرار

باشد. هاک (Haack, 1993, p213) با این دیدگاه مخالفت می‌ورزد و تأکید می‌کند از وجود معیارهای متفاوت در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف بر نمی‌آید که همه آنها نسبی‌اند و هیچ معیار مشترکی وجود ندارد. به دیده او، همه انسان‌ها از تجربه حسی و درون‌نگری برخوردارند و باورهای‌شان، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، در این تجربه‌ها لنگر انداخته‌اند. این ریشه مشترک معرفت انسانی است و نشان می‌دهد که پرداختن به فراتوجیه و جست‌وجوی معیارهایی که بتوانند به حقیقت اشاره کنند، هم معقول و هم موجه است. فراتوجیه، از این‌رو، نه امری انتزاعی و بی‌معنی، بلکه بخشی اساسی از ارزیابی و اعتماد به نظریه‌های توجیه و باورهای موجه به‌شمار می‌آید. از نگاه هاک (Haack, 1993, p203) یک نظریه توجیه به دو صورت می‌تواند با حقیقت پیوندی واقعی برقرار کند: نخست آنکه حقیقت‌گرا (truth-conducive) باشد، یعنی واقعاً باورهای صادق تولید کند؛ همان‌گونه که نظریه اعتمادگرایی در مورد فرآیندهای شناختی مدعی است. دوم آنکه حقیقت‌نما (truth-indicative) باشد، یعنی بتواند نشانه‌ای از حقیقت به دست دهد، هرچند تضمین‌کننده صدق نباشد. هاک از نوع دوم دفاع می‌کند و معتقد است نظریه توجیه‌اش حقیقت‌نماست. او (Haack, 1993, p213) برای پشتیبانی از این مدعا دو گونه استدلال می‌آورد: استدلال از بالا (from above) و استدلال از پایین (from below). استدلال «از بالا» از این فرض آغاز می‌شود که اگر بتوانیم درباره باوری به‌طور کامل و قطعی موجه باشیم، به این معنا که شواهد و دلایل موجود هیچ جای تردیدی باقی نگذارند، آن باور از هر جهت با تجربه‌ها هماهنگ باشد، در شبکه تبیینی باورهای ما به‌طور کامل جای گرفته باشد و همه داده‌های ممکن از آن پشتیبانی کنند، آنگاه می‌توانیم با اطمینان بگوییم آن باور صادق است. البته هاک اذعان می‌کند که دستیابی به چنین «توجیه کامل» در عمل بسیار دشوار است؛ از این‌رو، به استدلال دوم روی می‌آورد.

استدلال «از پایین» می‌گوید حتی اگر توجه کامل دست نیافتنی باشد، دستیابی به درجاتی از توجه امکان‌پذیر است. هرچه شواهد و دلایل ما از حیث میزان پشتیبانی، قوی‌تر و از نظر دربرگیری اطلاعات مرتبط گسترده‌تر باشند، باور ما نیز با احتمال بیشتری به حقیقت نزدیک خواهد شد. از آنجا که در نظریه فاندهرنتیسم، احتمال صدق یک باور تابع میزان لنگراندازی آن در تجربه و نیز درجه همبستگی‌اش با سایر باورهاست، بنابراین، توجه دارای مراتب گوناگون است و در نتیجه، درجات متفاوتی از حقیقت‌نمایی فراهم می‌آید. به بیان دیگر، هرچه یک باور موجه‌تر باشد، احتمال راستی‌اش نیز بیشتر است.

۱۵. چالش‌ها و پاسخ‌ها

چنانکه دانستیم، هاك (Haack, 1993, p1) مدعی است فاندهرنتیسم گونه‌ای از مبناگرایی یا انسجام‌گرایی نیست، بلکه نظریه‌ای ترکیبی و مستقل است که از دو گانه‌انگاری‌های سنتی فراتر رفته و راه میانه نوینی گشوده است. با این همه، منتقدان درباره اصالت آن و تمایز واقعی‌اش از نظریه‌های دیگر به ویژه در پاره‌ای مسائل همچون نقش تجربه در توجه، مفهوم پایه بودن باورها، جهت‌داری توجه، مفهوم انسجام و پشتیبانی‌کنندگی باورها، دوگانگی جنبه‌های توجه، و اعتمادپذیری حواس، فراتوجه چالش‌هایی مطرح کرده‌اند (وانیمپا، ۲۰۲۱، ص ۶۵). جستار کنونی گنجایش بررسی تفصیلی همه این چالش‌ها و پاسخ‌ها را ندارد و ناگزیر است تنها به نمونه‌هایی کوتاه و برجسته از آنها اشاره کند تا تصویر کلی از نقدها و دفاع‌های هاك به دست آید.

۱. **نقش تجربه:** هاك بر اهمیت نقش توجه‌بخش مستقیم تجربه (شواهد حالتی غیر-گزاره‌ای) تأکید دارد. چالش اصلی در اینجا آن است که چگونه یک حالت تجربی ذاتاً غیر گزاره‌ای می‌تواند در دسترس فاعل شناسا قرار گیرد و باور با محتوای گزاره‌ای را توجه کند. به نظر بونژور (BonJour, 1997, p22)، وقتی هاك تجربه را صرفاً عنصری علی می‌بیند، نمی‌تواند با صرف فرض و بدون توضیح کافی نقش توجهی به آن بدهد.

پاسخ هاک این است که رویکرد دو بخشی نظریه‌اش ایجاب می‌کند نقش توجیهی تجربه در وجه علی توجیه تحقق یابد که زیربنای وجه منطقی یا شبه منطقی توجیه را می‌سازد؛ به این معنا که وجه علی تجربه چونان پایه‌ای عمل می‌کند که شواهد گزاره‌ای محتوایی بر آن بنا می‌شود. این سازوکار گویای پیوند تجربه و توجیه منطقی در نظریه فاندهرنتیسم است و نشان می‌دهد که تجربه، هرچند غیر گزاره‌ای است، می‌تواند به‌طور مشروع نقش بنیادین در توجیه باورهای گزاره‌ای داشته باشد.

۲. **باور پایه:** هاک مدعی است نظریه‌اش هیچ طبقه ممتاز و پایه‌ای از باورها را نمی‌پذیرد؛ به این معنا که هیچ باوری وجود ندارد که صرفاً به باورهای دیگر توجیه بدهد و هرگز خود از توجیه بهره‌مند نشود، بلکه همه باورها هم در تجربه لنگر انداخته‌اند و هم در شبکه‌ای از پشتیبانی متقابل قرار دارند. با این حال، برخی فیلسوفان بر این باورند که هاک ناخواسته همان تمایز مبناگرایانه را دوباره وارد نظریه خود می‌کند. برای نمونه، پیتز ترامل (۲۰۰۸) استدلال می‌کند که اگر هاک می‌گوید باورها نمی‌توانند تنها از طریق روابط حمایت متقابل (انسجام‌گرایی) موجه شوند و باید در تجربه لنگر بیندازند، این به معنای معرفی نوعی باور پایه است. روپرت و همکاران (۲۰۱۶) نیز دیدگاهی مشابه دارند و نتیجه می‌گیرند که هاک نمی‌تواند از تمایز مبناگرایانه بگریزد.

۳. **یک‌سویه بودن توجیه:** هاک جریان یک‌سویه توجیه تنها از باور پایه به غیرپایه (ویژگی مبناگرایی کلاسیک) را نقطه ضعف مبناگرایی می‌داند و آن را رد می‌کند و ساختار چند-سویه (تعاملی و شبکه‌ای) را می‌پذیرد. منتقدان، مانند کارگیل (Cargile, 1996, p622) و بونژور (BonJour, 1997, p16)، می‌گویند میان پایه بودن و یک‌سویه بودن تلازمی نیست و مبناگرایی معتدل می‌تواند یک‌سویه بودن را کنار بگذارد و همچنان مبناگرا بماند. اما از نگاه هاک اگر توجیه باورهای پایه باید از طریق انسجام با باورهای دیگر تکمیل شود، آنگاه باورهای پایه نیز از باورهای غیرپایه پشتیبانی می‌گیرند، و این یعنی توجیه دیگر یک‌سویه

نیست. وانگهی، اگر باورهای پایه بتوانند از باورهای غیرپایه توجیه دریافت کنند، به معنای دقیق کلمه دیگر پایه نیستند.

۴. **مفهوم انسجام:** در نظریه هاک، انسجام شرط لازم اما ناکافی برای توجیه است. نقطه تمایز او با انسجام گرایان (حتی ناخالص مثل تاگارد) این است که او انسجام را با لنگرگاه تجربی تکمیل می کند. منتقدانی مانند ترامل (Tramel, 2008, p222) نظریه او را تنها نسخه-ای از مبناگرایی معتدل می دانند، و تاگارد (Thagard, 2000, p44) آن را نوعی انسجام-گرایی می داند. هاک بر این نکته پای می ورزد که نظریه او یک نظریه میانه متمایز است که عناصر کلیدی هر دو سنت را در قالبی جدید با هم می آمیزد و مشکل گسست از جهان (بدون لنگر تجربی) را حل می کند؛ اما مبناگرایی با مشکل پیش گفته روبه روست و انسجام-گرایی از پس مشکل توجیه تجربی بر نمی آید.

۵. **دوبخشی بودن توجیه:** هسته مرکزی نظریه توجیه هاک علی و منطقی بودنش است. چالش اصلی چگونگی تبیین ارتباط میان وجه علی (غیرمفهومی) و وجه منطقی (گزاره ای) و گذار از اولی به دومی است. بونژور (BonJour, 1997, p18) می گوید هاک مشکل دشوار مبنا قرار گرفتن شواهد حاتی برای شواهد محتوایی یا تبدیل تجربه و حالات غیرمفهومی به باورهای مفهومی را بدون توضیح کافی و تنها با یک ادعای صرف حل کرده است. پیتتر ترامل (Tramel, 2008, p224) می گوید ارزش معرفتی نظریه توجیه تجربی هاک، یعنی همین دو وجهی بودن، تنها بر پایه همبستگی صرف میان دو سطح توجیه است و رابطه ای واقعی میان شواهد حاتی و شواهد محتوایی وجود ندارد، بلکه تنها یک هم زمانی یا هم ارزی ظاهری است. دیونیسس کریستیس (Christias, 2015, p21) نیز بر آن است که معیار توجیه در نظریه هاک رضایت بخش نیست و گذار از منبع توجیه غیرمفهومی و (شواهد حاتی) به منبع توجیه مفهومی (شواهد محتوایی) از نظر تبیینی مشکل ساز و ناکاراست؛ زیرا اگر تجربه غیر گزاره ای که قرار است توجیه را در جهان لنگر اندازد نتواند

مستقیماً باور را موجه کند و نیازمند تبدیل به گزاره باشد، پس این گزاره است که نقش اصلی را بازی می‌کند و آن لنگرانداری توهمی بیش نیست. گویی بهتر است ایراد بونژور را بدین معنا بگیریم که تبیین هاک از چگونگی گذار از شواهد حالتی غیر گزاره‌ای به شواهد محتوایی گزاره‌ای، چنان‌که باید روشن و خرسند کننده نیست، نه این‌که با قاطعیت بگوییم تبیین او چیزی جز اعلام و حکمی صرف نیست و او تا حد امکان نکوشیده است که برای هر تصریح خود دلیل بیاورد. همچنین ادعای ترامل مبنی بر هم ارزی فاندهرنسیسم با مبنایگرایی ضعیف در صورتی پذیرفتنی است که بپنداریم مبنایگرا نیز مانند هاک، تجربه یا همان شواهد حالتی غیرمفهومی را چونان منبع نهایی توجیه می‌انگارد؛ اما می‌دانیم که مبنایگرا معمولاً باورهای پایه گزاره‌ای را سرچشمه نهایی توجیه می‌گیرد، نه حالات ذهنی غیر گزاره‌ای را.

شاید بتوانیم ایراد ناکارآمدی سازوکار تبیینی نظریه دو بخشی هاک را این‌گونه پاسخ دهیم که شواهد حالتی و محتوایی دو کارکرد متمایز اما مکمل در فرآیند توجیه دارند. نقش شواهد غیرمفهومی را نباید چونان یک «دلیل گزاره‌ای» (propositional reason)، بلکه باید همچون یک «محدودیت تجربی» (experiential constraint) بفهمیم؛ شواهد حالتی و تجربه غیرمفهومی یک تحدید کننده بیرونی برای شبکه شواهد محتوایی است و نمی‌گذارد این شبکه مستقل از تجربه هر شکل دلخواهی به خود بگیرد و پا در هوا بماند.

گذار از شواهد حالتی به شواهد محتوایی نه یک استنتاج منطقی صرف از گزاره‌ای به گزاره دیگر، بلکه فرآیندی تفسیری (interpretive process) است. ذهن انسان به‌طور طبیعی و در پرتو شبکه مفهومی پیشینی خود شامل زبان و باورهای پیشین و الگوهای تبیینی، حالات تجربی را در قالب گزاره تفسیر و صورت‌بندی می‌کند. این فرآیند، ماهیتی پیشانظری دارد و بخشی از کارکرد عادی شناختی ماست. دشواری فلسفی زمانی پدید می‌آید که بکوشیم این فرآیند طبیعی را به‌نحو پسینی و با یک تبیین نظری کامل بازسازی کنیم؛ دشواری‌ای که

می‌توانیم آن را همتای معرفت‌شناختیِ «معمای ذهن و بدن» بدانیم؛ برای نمونه، درد شدید دندان یک شاهد حالتی است که مرا وادار می‌کند باورهایم را درباره سلامت دندانم بازبینی کنم. این درد، به خودیِ خود یک گزاره نیست، اما عاملی محدود کننده و جهت دهنده است که مسیر استدلال مرا تعیین می‌کند. بدین‌سان که نخست در قالب گزاره «درد شدیدی در دندانم حس می‌کنم» (شاهد محتوایی) صورت‌بندی می‌شود و سپس همراه با باور «این نوع درد معمولاً نشانه پوسیدگی است» (دلیل محتوایی)، از باور «دندانم پوسیده است» (P) پشتیبانی می‌کند.

۶. **اعتمادپذیری حواس:** منتقدانی چون کلون (Clune, 1997, p462) استدلال می‌کنند که کارآمدی نظریه هاک، به‌طور ضمنی، متوقف بر فرض اعتمادپذیری حواس است و همین امر آن را به نظریه‌ای برون‌گرا نزدیک می‌کند. به گمان آنان، برای آن که فاندهرنتیسم بتواند از کفایت توجیهی برخوردار باشد، باورهای فاعل شناسا باید دست‌کم به‌نحوی حقیقت‌نما باشند و این شرط تنها در صورتی برآورده می‌شود که حواس انسانی ابزارهایی نسبتاً قابل اعتماد برای دریافت اطلاعات از محیط پنداشته شوند. ازاین‌رو، پیش‌فرض اعتمادپذیری حواس، از نگاه منتقدان، دیدگاه هاک را از یک نظریه درون‌گرای حقیقت‌نما به نظریه‌ای برون‌گرا و حتی حقیقت‌گرا سوق می‌دهد و در نهایت، در سطح فراتوجیه، آن را به‌گونه‌ای از اعتماد‌گرایی نزدیک می‌سازد.

به‌نظر می‌رسد هاک می‌تواند در برابر این نقد تأکید کند که نظریه او نه بر اعتمادپذیری علی حواس، بلکه بر نقش محدود‌کننده و لنگرانداز تجربه استوار است. در فاندهرنتیسم، حواس نه به‌منزله سازوکارهایی تضمین‌کننده صدق، و نه همچون منابعی مستقل و خود-بسنده برای توجیه، بلکه به‌مثابه ورودی‌هایی تجربی پذیرفته می‌شوند که شبکه باورها را به جهان خارج مهار می‌کنند. پذیرش حواس در این چارچوب، پذیرشی حداقلی و غیر-حداکثری است: تجربه شرط لازم توجیه تجربی است، اما هرگز شرط کافی آن نیست. از

این‌رو، هاک نه متعهد به این مدعاست که حواس به‌طور بیرونی و علی‌باورهای صادق تولید می‌کنند، و نه می‌پذیرد که صرف وقوع تجربه حسی، توجیه را تضمین می‌کند. آنچه برای او اهمیت دارد، نحوه ادغام تجربه در ارزیابی درونی شواهد است: تجربه تنها زمانی در توجیه نقش خواهد داشت که در قالب شواهد محتوایی، در شبکه‌ای از باورهای سازگار، پشتیبان و جامع جای گیرد. بنابراین، حتی اگر حواس فی‌نفسه خطاپذیر باشند، همچنان می‌توانند نقشی معرفت‌بخش ایفا کنند، زیرا کارکرد معرفتی آن‌ها از ره‌گذر سنجش مفهومی و شبکه‌ای باورها تعیین می‌شود، نه صرفاً از طریق قابلیت اطمینان علی. بدین‌سان، پذیرش حواس در نظریه هاک به معنای پذیرش یک اصل اعتمادگرایانه نیست، بلکه به معنای اذعان به این نکته است که هیچ نظام توجیهی معقولی نمی‌تواند کاملاً از تجربه گسسته باشد. تجربه در فاندهرنتیسم، نه ضامن صدق است و نه بی‌ربط به توجیه، بلکه عنصری لنگرانداز است که امکان حقیقت‌نمایی معقول باورهای موجه را فراهم می‌سازد، بی‌آن‌که مستلزم حقیقت‌گرایی یا بیرون‌گرایی قوی باشد.

برایان لایت‌بادی (2006, p18) برخلاف کلون، مدعی است که نظریه هاک در سطح فراتوجیه اعتمادگرا نیست، اما در سطح توجیه به‌طور ضمنی به اعتمادگرایی متعهد می‌شود. به گمان او، هرچند هاک در دفاع از پیوند توجیه و صدق صرفاً از حقیقت‌نمایی معقول سخن می‌گوید، کارکرد عملی نظریه در سطح توجیه مستلزم آن است که حواس و فرایندهای ادراکی فاعل شناسا به نحوی قابل اعتماد باشند؛ وگرنه، شواهد محتوایی نمی‌توانند نقش توجیهی مؤثری ایفا کنند. اما، این تفسیر لایت‌بادی با تأکید مکرر هاک بر ارزیابی شواهد در هر دو سطح توجیه و فراتوجیه ناسازگار می‌نماید. هاک تصریح می‌کند که آنچه درجه توجیه یک باور را تعیین می‌کند، نه قابلیت اطمینان بیرونی فرایندهای ادراکی، بلکه میزان پشتیبانی‌کنندگی، امنیت مستقل و جامعیت شواهد محتوایی در چارچوب شبکه باورهای فاعل شناساست. این معیارها در سطح توجیه همگی هنجاری و درون‌نگرانه‌اند. از این‌رو،

اگرچه فاندهرنتیسم نقش تجربه را چونان لنگرگاه تجربی می‌پذیرد، این پذیرش به معنای تعهد به اعتمادگرایی توجیه نیست. تجربه در این نظریه تنها زمانی توجیه‌گر است که در قالب شواهد مفهومی و در معرض سنجش درونی قرار گیرد. بنابراین، تمایز پیشنهادی لایت‌بادی میان سطح توجیه اعتمادگرا و سطح فراتوجیه غیراعتمادگرا، با ساختار دوسطحی اما یکپارچه نظریه هاک همخوانی ندارد و خطر فروکاستن نقش تجربه به یک شرط بیرونی اعتمادگرایانه را در پی دارد؛ چیزی که هاک صراحتاً از آن پرهیز می‌کند.

۷. **فراتوجیه:** چنان‌که دیدیم، هاک در بحث فراتوجیه و حقیقت‌نمایی، سه معیار پشتیبانی - کنندگی، امنیت مستقل و جامعیت را برای ارزیابی توجیه تجربی معرفی می‌کند. پرسش اساسی در این سطح آن است که از کجا بدانیم این معیارها واقعاً ما را به حقیقت نزدیک می‌کنند و خود این معیارها بر چه اساسی قابل ارزیابی‌اند. در اینجا، به‌طور کلی، دو راه پیش‌روست: راه نخست، راهی درون‌گرایانه و بالقوه دوری است؛ بدین معنا که برای ارزیابی اعتبار معیارهای توجیه، دوباره به همان معیارها متوسل شویم. راه دوم، رویکردی برون-گرایانه است؛ به این معنا که لازم نیست فاعل شناسا بداند یا بتواند نشان دهد که شواهدش واقعاً معتبر و قابل اعتمادند. کافی است این شواهد در واقع چنین باشند؛ یعنی حتی اگر فاعل از اعتبار آن‌ها آگاه نباشد، باور او می‌تواند موجه تلقی شود، به شرط آن‌که این شواهد بالفعل او را به سوی حقیقت هدایت کنند.

هاک راه نخست را برنمی‌گزیند. به همین دلیل، کریستیاناس (Christias, 2015, p19) این پاسخ هاک را برون‌گرایانه می‌داند و استدلال می‌کند که چنین موضعی دست‌کم با اصول توجیهی خود فاندهرنتیسم، که ذاتاً درون‌گرا و دلیل‌محور است و از فاعل می‌خواهد برای باورهایش دلیل بیاورد، ناسازگار می‌نماید. هاک به ایراد کریستیاناس درباره ناسازگاری برون‌گرایی در مسئله حقیقت‌نمایی معیارهای توجیه با درون‌گرایی ذاتی فاندهرنتیسم نه با انکار برون-گرایی، بلکه با جداسازی دقیق سطوح پرسش معرفت‌شناختی پاسخ می‌دهد. او

تأکید می‌کند که فاندهرنتیسم در مقام نظریه توجیه باور ذاتاً درون‌گراست؛ موجه بودن یک باور مستلزم آن است که فاعل شناسا شواهد تجربی و گزاره‌ای در دسترس عقلانی داشته باشد و بتواند آن باور را در پرتو حمایت تجربی، جامعیت شواهد و انسجام تبیینی ارزیابی کند. در این سطح، ارجاع به قابلیت اطمینان بیرونی فرایندهای شکل‌گیری باور نه لازم است و نه مجاز. از همین رو، هاک اعتمادگرایی را به منزله تحلیلی از مفهوم توجیه رد می‌کند. اما کریستیاس به سطحی دیگر نظر دارد؛ یعنی به این پرسش فراتوجیه که چرا باید گمان کنیم معیارهای فاندهرنتیستی اصولاً حقیقت‌نما هستند. پاسخ هاک (Haack, 1993, p205) در این سطح آگاهانه برون‌گرایانه است، اما این برون‌گرایی از نظر او حداقلی و سلبی است، نه حداکثری و اعتمادگرایانه. هاک نمی‌گوید ما باید دلایلی قاطع، جامع و حتی کاملاً مطمئن بیاوریم و اثبات کنیم این معیارها حقیقت‌ساز یا تضمین‌کننده صدق‌اند؛ چون دلایل به نوع نگاه ما به جهان و خودمان وابسته‌اند و از این رو قطعیتی ندارند. او برنامه دکارتی را هم ناکام می‌داند که در پی اثبات و تضمین قطعی حقیقت بود و می‌کوشید تا نشان دهد هر آنچه «به وضوح و تمایز» درک می‌شود، لزوماً صادق است و معیار توجیه باید یقین‌آور و خطاناپذیر باشد. هاک تنها می‌خواهد نشان دهد که اگر اساساً دستیابی به هرگونه نشانه‌ای از حقیقت برای ما امکان‌پذیر باشد، معیارهای فاندهرنتیستی احتمالاً ما را به سوی حقیقت هدایت می‌کنند.

خلاصه این‌که، از نظر هاک، ایراد کریستیاس بر خلط دو سطح استوار است: این‌که از درون‌گرایی لازم در سطح توجیه نتیجه گرفته شود که فراتوجیه معیارهای توجیه نیز باید یکسره درون‌گرا باشد. هاک این الزام را رد می‌کند و می‌گوید پذیرش نوعی ارجاع حداقلی به واقعیت‌های مربوط به جهان و توانایی‌های شناختی انسان در سطح فراتوجیه با درون‌گرایی فاندهرنتیسم ناسازگار نیست، بلکه شرط گریزناپذیر معناداری و امکان تحقق هر نظریه غیر-شکاخانه توجیه است. بنابراین، برون‌گرایی هاک در مسأله حقیقت‌نمایی معیارها، جایگزین

نظريه درون گرايانه او درباره توجه باور نمى شود، بلكه صرفاً نقشي پشتيبان و فرانظري در دفاع از آن دارد.

۸. نتيجه گيري

باري، نظريه توجه سوزان هاك كوششي سنجيده و روشمند براي بازسازي مفهوم توجه معرفتي و كاهش تنش هاي ناشي از دوگانه هاي تثبيت شده اي چون مبناگرابي- انسجام گرابي، درون گرابي- برون گرابي و علت- دليل است. هاك با تأكيد هم زمان بر نقش شواهد تجربى و انسجام تبينى، الگويى از توجه پيشنهاد مى كند كه بدون گرفتار شدن در فروكاست گرابي نظري، تصوير واقع بينانه ترى از عقلانيت معرفتي به دست مى دهد. در اين چارچوب، توجه امرى درجه پذير، خطا پذير و بازنگر پذير است كه از هم كنشى پوياي تجربه و شبكه باورها پديد مى آيد. با اين همه، خرده گيري هاي منتقدان نشان مى دهد كه برخى مؤلفه هاي محوري فاندهرنتيسم، به ويژه چگونگي گذار از شواهد غيرمفهومی به توجه هنجارى، و نيز سازو كار دقيق پيوند ميان لنگراندازى تجربى و ارزيايى هنجارى باورها نيازمند تبين دقيق ترند. همچنين، هرچند تمثيل جدول كلمات متقاطع در روشن سازي شهودى ساختار توجه موفق است، اتكاي نظريه به اين تمثيل نمى تواند جايزگزين تحليل مفهومی صريح در سطح فراتوجه شود.

كاستى هاي فاندهرنتيسم لزوماً نشانه ناكامى آن نيست، بلكه مى تواند بيانگر رويکرد غير- حداكثري و ضد جزم انديشانه آن باشد. هاك عمداً از ارائه معيارهاي صلب و نهايي پرهيز مى كند تا امكان اصلاح، تكميل و تطبيق نظريه با بافت هاي معرفتي متنوع حفظ شود. از اين رو، ارزش اصلى فاندهرنتيسم نه در ارائه پاسخ هاي قطعى، بلكه در فراهم آوردن چارچوبى انعطاف پذير و ثمر بخش براي تحليل توجه، عقلانيت و نسبت آنها با صدق نهفته است كه همچنان ظرفيت گسترش، تعميق و تكميل بيشتري را دارد.

منابع

- Bonjour, L. (1997), "*Haack on justification and experience*", *Synthese*, 112(1), 13-23.
- Cargile, J. (1996), "*Evidence and inquiry by Susan Haack*", *Philosophy and Phenomenological Research*, 56(3), 621-625.
- Christias, D. (2015), "*A critical examination of Bonjour's, Haack's, and Dancy's theory of empirical justification*", *Logos & Episteme*, 6(1), 7-34.
- Clune, A. C. (1997), "*Justification of empirical belief: Problems with Haack's foundherentism*", *Philosophy*, 72, 460-464.
- Haack, S. (2002), "*A foundherentist theory of empirical justification*" In M. Huemer (Ed.), *Epistemology: Contemporary readings*, New York: Routledge.
- Haack, S. (2016), "*The Role of Experience in Empirical Justification: Response to Nikolai Ruppert, Riske Schlu"ter, and Ansgar Seid*", in Susan Hack: *Reintegrating Philosophy*, Göhner, Julia F., and Eva-Maria Jung, eds., Springer International Publishing.
- Klein, P. (2008), "*Contemporary responses to Agrippa's trilemma*", In J. Greco (Ed.), *The Oxford handbook of skepticism*, (pp. 484-503), New York: Oxford University Press.
- Thagard, P. (2000), *Coherence in thought and action*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Tramel, P. (2008), "*Haack's foundherentism is a foundationalism*", *Synthese*, 160(2), 215-228.
- Wanimpa, F. (2021), *An appraisal of Susan Haack's foundherentism as a theory of justification* (Master's thesis University of Cape Coast, Ghana), University of Cape Coast Repository. <https://ir.ucc.edu.gh/xmlui>.